

VAIKO GLOBOS DEINSTITUCIONALIZACIJOS PROCESO EIGA IR PERSPEKTYVOS THE PROGRESS AND PROSPECTS OF THE CHILD CARE DEINSTITUTIONALISATION PROCESS

Asta Karosienė

Utenos kolegija, Zarasų rajono socialinių paslaugų centras (Lietuva)

Elona Berniūnienė

Utenos kolegija, Anykščių rajono šeimos ir vaiko gerovės centras (Lietuva)

Santrauka

Atsiradus objektyvioms sąlygoms pasitaiko atvejų, kai vaikai atskiriami nuo biologinių tėvų. Tuomet vaikui paskiriama laikina arba nuolatinė globa. Daugiau nei dešimtmetis vyksta institucinės vaiko globos sistemos pertvarka Lietuvoje, lydima pertvarkos iššūkių: pasipriešinimu pertvarkai, deinstitutionalizacijos esmės nesuvokimu, baime ir nežinomybe, nenoru prarasti savo darbo vietas, komunikacijos stoka tarp reformos planuotojų ir globos institucijų darbuotojų.

Straipsnio tikslas: atskleisti vaiko globos deinstitutionalizacijos proceso eigą ir perspektyvas.

Atliktas kokybinis tyrimas, taikant pusiau struktūruotą interviu. Duomenų analizei taikyta kokybinė turinio analizė. Tyrime dalyvavo 10 informantų.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad deinstitutionalizacija Lietuvoje vertinama kaip būtinas ir pažangus procesas, siekiant užtikrinti vaiko gerovę. Ekspertai pripažino, kad šeimos globa ir įvaikinimas yra prioritetinės globos formos, tačiau jų įgyvendinimą riboja šeimų, norinčių globoti ar įvaikinti vaikus, trūkumas. Pozityviai įvertinta socialinių globėjų instituto plėtra, atvejo vadybos taikymas, bendruomeninės globos plėtra, globėjų atranka ir mokymai. Tarp pagrindinių kliūčių išskirta komunikacijos stoka, finansavimo trūkumas, bendruomenių pasipriešinimas ir sisteminio požiūrio stoka. Ekspertai siūlė tobulinti specialistų kompetencijas, stiprinti bendradarbiavimą tarp institucijų ir visuomenės bei plėtoti prevencines paslaugas šeimoms.

Išvados. Institucinė globa yra mažiausiai palanki vaiko gerovei, todėl Lietuvoje siekiama ją keisti šeimoje ar bendruomenėje teikiama globa bei įvaikinimu. Nors deinstitutionalizacijos procesas vyksta jau daugiau nei dešimtmetį ir daugėja šeimoje globojamų vaikų, pokyčiai vyksta lėtai dėl finansavimo stokos, riboto paslaugų tinklo ir nepakankamo bendruomenių įsitraukimo. Efektyviam reformos įgyvendinimui būtina stiprinti atvejo vadybą, paslaugų plėtrą ir investicijas į šeimas.

Raktažodžiai: deinstitutionalizacija, vaikas, vaiko gerovė, vaiko globa.

Įvadas

Vaikas gali būti atskiriamas nuo tėvų, kai tėvai nesirūpina ir neprižiūri vaiko, smurtauja prieš vaiką, jį netinkamai ugdo ar sudaro vaikui nesaugias gyvenimo sąlygas šeimoje. Nežiūrint to, kad valstybė aktyviai įgyvendina socialines programas, orientuotas į tai, kad būtų efektyvinamas darbas su šeimomis, pritraukiama daugiau globėjų šeimų.

Vaiko globa institucijoje išlieka opi problema ir yra vienas iš aktualiausių vaiko gerovės klausimų (Burvytės ir Kocai, 2017). Ypač kritikuotina institucinė globa, nes nustatyta, kad dalyje vaikų globos namų yra nesukurta artima šeimai aplinka ir ne visi globos namai gali užtikrinti būtiniausių vaiko poreikius. Institucinė vaiko globos sistema pilnavertiškai netenkina būtiniausių vaiko poreikių, formuoja poreikį jos pertvarkai. Šiuo atveju suprantamu tampa Lietuvos visuomenės strateginis tikslas – vaikų globos sistemos deinstitutionalizacija, t.y. vaikų perkėlimas iš globos namų į globėjų šeimas (Gudžinskienė ir Navaitis, 2016).

Deinstitucionalizacija – tai ilgalaikis socialinės politikos procesas, reikalaujantis koordinuotų veiksmų tarp valstybės institucijų, socialinių paslaugų teikėjų, nevyriausybinų organizacijų ir vietos bendruomenių. Nepaisant ilgametės reformos įgyvendinimo, iki šiol išlieka daug praktinių iššūkių, susijusių su šeimų motyvacija globoti ar įsivaikinti, paslaugų prieinamumu ir institucijų pasirengimu keistis.

Moksliniuose šaltiniuose gana daug dėmesio skiriama vaiko globos problematikai, nes tai yra vienas svarbiausių socialinių klausimų šiuolaikinėje visuomenėje. Tyrėjai analizuoja laikinosios (Alifanovienė, Vaitkevičienė ir Kauneckienė, 2015) bei nuolatinės (Ivanauskienė ir Kliknaitė, 2008; Vitkauskas, 2010) vaiko globos ypatumus. D. Pūras (2012) institucinę globą traktuoja kaip vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimą. Nors institucinės vaiko globos pertvarka Lietuvoje vykdoma daugiau nei 10 metų, tačiau šios pertvarkos eiga yra lėta ir ne itin veiksminga. Dėl savo sudėtingumo ir reformos vangumo tema nėra pakankamai ištyrinėta.

Todėl svarbu nuodugnai įvertinti deinstitucionalizacijos eigą, identifikuoti jos įgyvendinimo kliūtis ir remiantis ekspertų įžvalgomis numatyti galimas perspektyvas. Tik tokiu būdu galima užtikrinti, kad vaiko teisės augti šeimoje taptų realiai įgyvendinamos, o ne liktų tik formalia deklaracija.

Keliamas probleminis klausimas: kokie yra vaiko globos deinstitucionalizacijos trukdžiai ir iššūkiai Lietuvoje?

Straipsnio tikslas: atskleisti vaiko globos deinstitucionalizacijos proceso eigą ir perspektyvas.

Vaiko globos konceptualizacija

Vaiko teisės į globą. Atsiradus objektyvioms sąlygoms, dėl kurių būtina vaiką atskirti nuo biologinių tėvų, iškyla globos formos ir rūšies parinkimo dilema. A. Bajpai (2017) teigia, kad šeima – pagrindinis visuomenės vienetas ir vaikų vystymosi šaltinis, todėl vaikui svarbu augti šeimoje ir naudotis jos teikiamais privalumais. Vis dėlto praktika rodo, kad ne visuomet įmanoma užtikrinti vaiko teisę į šeimos ryšius. Netekus biologinių tėvų globos, atsiranda valstybės pareiga organizuoti globą, kad būtų apsaugotos vaiko teisės. Institucinė globa dažnai apriboja ar net visiškai panaikina vaiko teisę į šeimos globą bei ryšius (Herczog, 2017; Petrowski, Cappa ir Gross, 2017).

Vaiko globa yra fenomenas, kurį įvairiais aspektais tiria skirtingi mokslai: teisė, istorija, politologija, sociologija, antropologija, sveikatos mokslai, psichologija, edukologija ir kiti. Didelė mokslinių disciplinų įvairovė tik parodo, kad analizuojamas reiškinys yra sudėtingas ir daugiabriaunis (Stražinskaitė, 2017). Dėl šios priežasties vienareikšmiškai apibūdinti vaiko globos terminą nėra paprasta, kadangi tai priklauso nuo to, koks mokslas tyrinėja vaiko globos reiškinį, kokiam kontekste konstruojama vaiko globos samprata, ir kokie kriterijai naudojami vaiko globos apibūdinimo turiniui. Vaiko globą galima apibrėžti teisiniu ir socialiniu požiūriais:

- *vaiko globa kaip teisinė kategorija.* Vaiko globa yra „viena iš priemonių, padedanti vaikui užtikrinti jo teisių įgyvendinimą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai ir tinkamai augti bei tobulėti“ (Raudeliūnaitė, Urbikaitė, 2011, p. 33). Remiantis šiuo apibūdinimu, pabrėžiama vaiko teisė į globą ir šios teisės užtikrinimo būtinybė, atsižvelgiant į vaiko poreikius bei interesus.

- *vaiko globa kaip socialinė kategorija.* Apibendrinama vaiko globos sampratą įvairiais aspektais A. Pabedinskienė (2004) suformulavo tokį apibrėžimą: „vaiko globa – tai „valstybės teikiama kompleksinė paslauga vaikui ir jo šeimai, kuri dėl moralinių, socialinių, ekonominių, sveikatos ar teisių sunkumų negali užtikrinti jam tėvų globos“ (Pabedinskienė, 2004, p. 130). Remiantis šiuo apibūdinimu, akcentuojamas vaiko globos socialinis aspektas, suprantant vaiko globą kaip valstybės teikiamą socialinę paslaugą vaikui ir jo šeimai. Socialinį pobūdį atskleidžia ir kitas analizuojamo termino apibrėžimas, kuriuo teigiama, kad vaiko globa yra „viena iš prevencinių priemonių siekiant apsaugoti socialiai nuskriaustus vaikus“ (Pabedinskienė, 2004, p. 128). Remiantis šiuo teiginiu, galima teigti, kad vaiko globos poreikis iškyla šeimose, kuriose

vaikai neprižiūrimi ir yra socialiai skriaudžiami. Iš esmės galima konstatuoti, kad vaiko globa yra tam tikras socialinių problemų sprendimo būdas šiuolaikinėje valstybėje.

Galima teigti, kad vaikas turi teisę į šeimos globą ir šeimos ryšius. Deja, ne visuomet ši teisė gali būti užtikrinta. Paskyrus vaikui institucinę globą, jis netenka galimybės augti šeimoje ar šeimos aplinkoje. Be teisės į šeimos globą ir šeimos ryšius, vaikas turi teisę būti globojamas ir prižiūrimas. Vaiko globa yra ir teisinė, ir socialinė kategorija. Kaip teisinė kategorija vaiko globos terminas pabrėžia vaiko teisę į globą ir akcentuoja šios teisės užtikrinimo būtinybę, atsižvelgiant į vaiko poreikius bei interesus. Kaip socialinė kategorija vaiko globos terminas akcentuoja vaiko globą kaip valstybės teikiamą socialinę paslaugą vaikui ir jo šeimai ir kaip tam tikrą socialinių problemų sprendimo būdą.

Vaiko globos formos ir jų poveikis vaiko gerovei. Vaiko globa (nuolatinė ar laikina) yra neišvengiamas veiksmas, atskyrus vaiką nuo biologinių tėvų, kadangi tokiu atveju turi būti užtikrintas vaiko teisės į globą įgyvendinimas. Globos formos parinkimas turi reikšmingos įtakos vaiko vystymuisi ir integracijai į visuomenę. Skirtingos globos formos daro įvairialypį ir nevienareikšmišką poveikį vaiko gerovei. Vaiko gerovei yra labai svarbus gyvenimas šeimoje kartu su biologiniais tėvais. Gyvenimas šeimoje ne visada yra gero gyvenimo garantija, tačiau vaiko gerovei šeima yra labai svarbus dalykas. Jeigu vaikas netenka savo tėvų globos, jis praranda galimybę augti šeimoje kartu su biologiniais tėvais. Vaiko globa tampa iššūkiu valstybei, siekiant vaikui suteikti tai, kas užtikrintų jo gerovę.

Vaiko globos formos gali būti įvairios, todėl globos formų analizė yra aktuali, siekiant atskleisti vaiko globos formų poveikį vaiko gerovei. Vaiko globa gali būti laikomas įvaikinimas, giminių ir ne giminių globa arba globa, priskirta valstybei ar institucijai kaip juridiniam asmeniui (Stražinskaitė, 2017). D. Stražinskaitė ir R. Ilgūnė-Martinėlienė (2014) prioritetinėmis eilės tvarka laiko tokias vaiko globos formas, kaip įvaikinimas, globa šeimoje, globa šeimynoje. Pasak D. Stražinskaitės ir G. Kvieskienės (2015): „*situacijos, kai vaikais rūpinasi ne jų gimdytojai, globėjai ar atsakingos institucijos, o šeimynos ar kitos į šeima ar bendruomenes orientuotos institucijos, asmenys ar organizacijos*“ (Stražinskaitė ir Kvieskienė, 2015; p. 40), vadinamos „alternatyviosios globos“ terminu. N. Petrowski ir kt. (2017) nuomone egzistuoja institucinės globos ir globos šeimoje formos. Globa šeimoje reiškia, kad globa vykdoma ne vaiko biologinės šeimos aplinkoje. Globa šeimoje gali apimti vaikų globą, kurią vykdo giminaičiai, ir globą, kurią atlieka ne giminaičiai (vaikui svetimi asmenys).

Viena iš vaiko globos formų yra įvaikinimas. Mokslininkų nuomone, įvaikinimas yra gana sudėtingas procesas, nes jo metu biologinius tėvus praradęs vaikas išgyvena emocinius ir elgesio sunkumus. Dėl šios priežasties valstybė turėtų užtikrinti kiekvieno vaiko teises (Gončiarova ir Tamutienė, 2016). Įsivaikintas vaikas atsiduria naujoje šeimoje patiria naujos kokybės gyvenimą įsivaikinusios šeimos (naujų namų) aplinkos sąlygomis. V. Gudžinskienės ir G. Navaičio (2016) teigimu, įvaikinimas yra teisės aktas, kai vaikas ir įvaikintojai įgyja vaikui ir biologiniams tėvams būdingas bei teisiškai įtvirtintas teises ir pareigas. Tokiu būdu vykdomos pagrindinės šeimos ir vaiko raidos nuostatos, kad geriausios sąlygos vaikui augti ir bręsti yra šeimoje.

Vaiko globą šeimoje (taip pat globą šeimynoje) galima sieti su globojančios šeimos sąvoka. Globojančios šeimos visuomenėje yra svarbi ugdymo ir socialinės pagalbos forma. Vargu ar kitokia pagalba globoti globojamiems vaikams gali suteikti galimybę pažinti naują šeimą. Ne giminaičiai globėjai remiasi įvairesniais motyvais: juos skatina noras padėti be globos likusiam vaikui, kad neturi savų vaikų, kad savi vaikai užaugo, paliko tėvų namus, kad nori išreikšti save, atlikti visuomenei naudingą darbą (Raudeliūnaitė ir Urbikaitė, 2011).

Vaiko globa šeimynoje yra dar viena vaiko globos forma. Šeimyna – tai „vaikus globojanti institucija, [kuri] būdama nevyriausybinė organizacija, yra valstybinės institucinės globos alternatyva“ (Stražinskaitė ir Ilgūnė-Martinėlienė, 2014, p. 71). Šiuolaikinės šeimynos vykdo terapines funkcijas, puoselėja vaikų kultūrinį paveldą, palaiko ryšius su globojamų vaikų biologiniais tėvais (Stražinskaitė ir Ilgūnė-Martinėlienė, 2014). Vaiko globa šeimoje ir šeimynoje

panaši tuo, kad vaiko globa vykdoma šeimos aplinkoje (t. y. vykdoma neinstitucinė globa), tačiau skiriasi globojamų vaikų skaičiaus limitu ir tuo, kad šeimyna yra juridinis asmuo.

Institucinė vaiko globa, kaip pažymi N. Petrowski ir kt. (2017), yra bet kokios subjektų grupės, kuriai nepriskiriamos šeimos (šeimynos) kategorijos, teikiamos vaikams globos paslaugos institucinėje aplinkoje. Ši globos forma apima platų globos paslaugų teikimą – nuo mažų vaikų globos namų iki didelių vaikų globos įstaigų. Taigi, jokia globos institucija vaikui negali atstoti gyvenimo šeimoje ir namų sąlygomis. Todėl kuo toliau, tuo labiau siekiama mažinti institucinės vaiko globos apimtį, reformuoti institucinę globos sistemą, kadangi ji mažiausiai tenkina vaiko gerovės reikalavimus. Labiausiai vaiko gerovei tinka tokia globos forma kaip įsivaikinimas (ypač jeigu vaiką įsivaikina artimi giminaičiai). Kitos pagal svarbą einančios globos formos yra globa šeimoje (labiau prioritetinga yra globa artimų giminaičių šeimoje, lyginant su globa ne giminaičių šeimoje), globa šeimynoje.

Vaiko globos nustatymas ir organizavimas. Institucinė vaiko globa yra nustatoma tik kraštutiniu atveju ir yra vaiko globos nustatymo proceso rezultatas. Todėl reikėtų išnagrinėti, kaip yra nustatoma ir organizuojama vaiko globa, kokie yra vaiko globos nustatymo ir organizavimo principai, kaip nustatoma ne tik vaiko globos forma, bet ir globos rūšis, kaip priimami sprendimai dėl institucinės ar kitokios vaiko globos. Vaiko globos nustatymas ir organizavimas yra atsakingas procesas, kadangi jis lemia vaiko gerovę. Pagrindinis vaiko globos nustatymo ir organizavimo tikslas – užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą artimiausioje šeimai aplinkoje. Visgi vaiko globa yra kraštutinė valstybės įsikišimo į šeimą priemonė, todėl pirmiausiai dirbama su šeima, suteikiant jai socialinę paramą. G. W. Newton (2017) nuomone, kad kai šeimos negali tinkamai pasirūpinti savo vaikais, joms reikia socialinės pagalbos. Stiprinti šeimos gebėjimus rūpintis savo vaikais ir jas paremti yra strategija, kuri gali realiai nulemti institucinės globos mažėjimo tendencijas. Svarbus rodiklis, leidžiantis įvertinti tikslinių atvejų planų tinkamumą, yra poveikis vaiko gerovei, siekiant nuolat užtikrinti saugų vaiko gyvenimą.

Laikinoji vaiko globa nustatoma ir organizuojama tuomet, kai vaiko tėvai negali tinkamai pasirūpinti savo vaiku. Socialinės tarnybos, organizuodamos laikinąją vaiko globą, bendrauja su vaiko biologine šeima, siekiant išspręsti kilusias problemas, padėti vaikui grįžti į šeimą (Pabedinskienė, 2004). Daugeliu atvejų laikinieji vaikų globos namai savo tikslą įvykdo, t. y. gražina vaiką į šeimą, tačiau, jei joje neįvyksta reikiamų pokyčių, vaikui namų aplinka tampa vėl nesaugi. Laikinoji globa ne visuomet padeda išspręsti vaiko nesaugumo biologinėje šeimoje problemas ir ne visais atvejais yra tinkama globos rūšis vaiko gerovei užtikrinti.

Vaiko nuolatinė globa yra dar viena vaiko globos rūšis. K. Vitkausko (2010) teigimu, nuolatinė vaiko globa sudaro galimybes vaikui sukurti nuolatinį ir pastovius santykius su globėju. F. Ivanauskienė ir J. Kliknaitė (2008) pažymi, kad nuolatinė globa nustatoma be tėvų likusiems vaikams, kurie dėl susiklosčiusių tam tikrų aplinkybių neturi galimybės grįžti į savo tikrąją šeimą. Tokių vaikų priežiūra, auklėjimas, teisių bei teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas teismo tvarka pavedamas kitai šeimai, šeimynai ar vaikų globos institucijai. Anot K. Vitkausko (2010), jeigu laikinoji vaiko globa nustatoma administracine, tai nuolatinė – teismine tvarka. Taigi, vaikas nuo biologinių tėvų gali būti atskirtas laikinai arba nuolat. Sprendimas dėl vaiko globos formos ir globos rūšies (laikinosios ar nuolatinės globos) turi būti priimamas deramai išnagrinėjus kiekvieną atvejį ir išnaudojus visas įmanomas priemones padėti vaikui ir šeimai. Tik kraštutiniu atveju priimamas sprendimas atskirti vaiką nuo biologinių tėvų, nustatyti ir organizuoti vaiko globą, kad būtų užtikrintas deramas vaiko auklėjimas ir priežiūra kuo artimesnėje šeimai aplinkoje. Tiek nuolatinė, tiek laikinoji globa gali būti įgyvendinama pasitelkus institucines priemones, t.y. vaikų globos institucijose.

Vaiko globos sistemos deinstucionalizacija

Poreikis ir iššūkiai. Nors teorinės analizės metu institucinė vaiko globa buvo išskirta kaip mažiausiai prioritetinga vaiko globos forma, lyginant su kitomis globos formomis – įvaikinimu, vaiko globa šeimoje ar šeimynoje, tačiau minėta analizė dar pilnai neatskleidė argumentacijos, kodėl būtinai reikia reformuoti institucinės vaiko globos sistemą. Šiuolaikinės tendencijos rodo, kad pažangiose valstybėse sukama institucinės globos sistemos pertvarkos (atsisakymo) keliu. L. Gvaldaitė ir S. Šimkonytė (2016) pastebi, kad institucinė vaiko globa kritikuojama kaip ydinga vaiko ugdymui ir visapusiškam vystymuisi. Gyvenimas globos institucijoje negali vaikui atstoti gyvenimo šeimoje. Tai yra vienas iš pagrindinių argumentų, remiantis kuriuo kritikuojama institucinė vaiko globa (Terziev, 2017; Bajpai, 2017).

Nors globos institucijose vaikams yra suteikiamas būstas ir priežiūra, užtikrinamas sąlyginis saugumas, tačiau šių institucijų aplinka nėra pritaikyta vaiko pozityviai socializacijai, nes šios institucijos nepanašios į šeimos aplinką, jose nėra galimybės užtikrinti individualių vaiko poreikių (Gvaldaitė ir Šimkonytė, 2016). Teigiama, kad institucinė globa kaip dominuojanti vaiko globos forma tampa netenkinančiu visuomenę reiškiniu, nes net ir geriausios vaiko globos institucijos vaikui negali atstoti šeimos (Bajpai, 2017). Lietuvoje atlikti tyrimai patvirtina, kad „vaikui reikalinga aplinka negali būti institucija, nes jos struktūra nėra artima šeimos ir namų aplinkai“ (Gvaldaitė ir Šimkonytė, 2016, p. 66). Institucinė vaiko globa yra nesuderinama su vaiko prieraišumo reiškiniu. A. Zbarauskaitės (2010) teigimu, prieraišumas, lakoniškai tariant, yra ryšys tarp žmonių, šiuo atveju vaiko ir suaugusiojo. Vaikų prieraišumo formavimo fundamentas yra saugumo poreikis, kurį gali patenkinti suaugusysis (Prior & Galser, 2006, cit. pagal Zbarauskaitė, 2010, p. 7). Psichologai pabrėžia, kad vaikai privalo turėti suaugusį žmogų, į kurį norėtų lygiuotis, kad galėtų atrasti savo identitetą ir sukurti vidinę harmoniją su pačiu savimi (Burvytė ir Kocai, 2017). Šis teiginys atspindi prieraišumo teorijos esmę, kuri atskleidžia būtinumą vaikui augti su jį prižiūrinčiu (besirūpinančiu) asmeniu, prie kurio galėtų saugiai prisirišti. Institucijos sąlygomis to padaryti beveik neįmanoma dėl didelio vaikų prižiūrinčių (besirūpinančių) asmenų skaičiaus (Gvaldaitė ir Šimkonytė, 2016). Todėl reikia konstatuoti, kad prieraišumo teorija pabrėžia ne tik besirūpinančiojo žmogaus reikšmę normaliai vaiko raidai, bet ir akcentuoja negatyvias institucinės globos pasekmes (Pūras, 2012). Kaip nurodo A. Poviliūnas (2014), vaikų gyvenimas globos įstaigoje nepadeda sėkmingai jų socializacijai, kuri yra galutinis ugdymo ir auklėjimo tikslas. Tyrimų duomenys rodo, jog globos institucijose gyvenantys vaikai dažnai pasižymi statistiškai reikšmingai aukštesniais emocinių ir elgesio problemų įverčiais (Burvytė ir Kocai, 2017), mažesniu intelekto koeficientu (Kaufmann, Kuijsten, Schulze ir Strohmeier, 2006). Vaikų globos institucijose vaikams būna nesaugu dėl patiriamo smurto (Sherr, Macedo, Cluver, Meinck, Skeen, Hensels, ... Tomlinson, 2017). D. Pūras (2012) apskritai institucinę globą laiko vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimu. Autoriaus nuomone, ilgalaikę institucinę globą reikėtų įvardinti ne tik kaip institucinį žmogaus teisių pažeidimą, bet ir imtis realių veiksmų ir sprendimų įsipareigoti visų pirma vaiko teisėms, o ne labdarai ar gerovės politikai. Institucinė vaiko globa yra kritikuojama dėl to, kad jokia globos institucija vaikui negali atstoti šeimos, ji nedaro teigiamo poveikio vaiko ugdymui ir visapusiškam vystymuisi, kaip kitos globos formos. Institucinė vaiko globa negeba tenkinti daugelio vaiko poreikių ir gerovės aspektų – vaiko gyvenimas globos institucijoje gali būti siejamas su psichologinių, emocinių, pažintinių, komunikacinių, intelektinių, sveikatos, socializacijos problemų atsiradimu. Institucinė vaiko globos sistema turėtų būti vertinama kaip ne itin palanki vaiko gerovei.

Perėjimas nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos. Institucinės vaiko globos pertvarka eina deinstucionalizacijos keliu, todėl tikslinga išanalizuoti, ką reiškia deinstucionalizacija ir kuo ji ypatinga vaiko globos sistemoje. Be to, reikia išanalizuoti, kokios yra pagrindinės gairės, pereinant nuo institucinės vaiko globos prie bendruomenėje ir

šeimoje teikiamos globos. Tokia teorinė prieiga turėtų padėti geriau suvokti institucinės vaiko globos pertvarkos keliamus iššūkius vaiko gerovei.

Perėjimas nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos yra ypač aktualus Rytų Europos valstybėms, kuriose yra įsitvirtinusios institucionalizacijos vaiko globos sistemoje tradicijos. Šis aspektas yra aktualus ir Lietuvai. Sekant europinėmis tendencijoms, kuriomis siekiama pertvarkyti vaiko institucinę globą taip, kad ji galėtų geriau tenkinti vaiko poreikius, užtikrintų vaiko teisių įgyvendinimą ir būtų adekvati vaiko gerovės reikalavimams, Deinstitutionalizacijos poreikis visų pirma grindžiamas tuo, kad būtina institucinę vaiko globą kokybiškai pertvarkyti, orientuojantis į vaiko gerovės reikalavimus ir siekiant mažinti per dideles institucionalizacijos apimtis bei įtaką vaiko globos sistemoje. N. Petrowski ir kt. (2017) pripažįsta, kad neigiamas institucionalizacijos poveikis vaikų vystymosi rezultatams ir vaikų gerovei privertė daugelį šalių imtis veiksmų mažinti vaikų institucinės globos apimtis ir užkirsti kelią institucionalizacijai bei padėti vaikams gyventi savo šeimose, jei tai tik įmanoma. G. W. Newton (2017) kalba apie būtinybę stebėti ir teikti vaikams paramą po institucionalizacijos; sudaryti sąlygas augti ten, kur vaikams priklauso, t.y. šeimoje; patenkinti pagrindinius vaikų poreikius, kur jie turėtų gyventi, t.y. savo bendruomenėse, namuose arba kuo arčiau namų. Šiuo metu laikomasi nuomonės, kad deinstitutionalizacija geriausiai atitinka vaiko interesus (Bajpai, 2017). Ji laikoma prioritetine vaiko teisių užtikrinimo priemone globos kontekste (Mulheir, 2012). E. Dunajevo (2012) išvalgos rodo esant tris vyraujančias deinstitutionalizacijos sampratas:

1. Deinstitutionalizacija pasireiškia kaip procesas, kurio metu didelės institucijos keičiamos mažesnėmis, bendruomeninėmis organizacijomis.

2. Deinstitutionalizacijos terminas naudojamas žmogaus teisių ir jų užtikrinimo priemonių akcentavimo aspektu. Deinstitutionalizacija suvokiama, kaip diegimas priemonių, kuriomis asmenys gali įgyvendinti savo žmogaus teises.

3. Deinstitutionalizacija nurodo atskirą institucinio pokyčio atvejį, kai esama institucinė/taisyklių struktūra suardoma, tačiau nėra pakeičiama nauja.

V. K. Terziev (2017) nuomone, deinstitutionalizacija yra institucijų pakeitimas alternatyvios globos formomis. E. Dunavejas (2012) pažymi, kad tai yra vaiko globos politika, kuria siekiama kombinuoti stacionarią ir bendruomeninę globą. Deinstitutionalizacijai būdingas institucinės struktūros naikinimas, išardymas, nesteigiant naujų to paties veiklos pobūdžio institucijų (Dunavejas, 2012; Gvaldaitė ir Šimkonytė, 2016). Reikėtų pastebėti, kad institucionalizacija veikia kaip kliūtis ir riboja perėjimo nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos veiksmingumą. R. Genienė ir E. Šumskienė (2016) institucionalizaciją laiko pasipriešinimo institucinės globos reformai mechanizmu ir atskleidžia institucionalizacijos esmę: „[šis reiškinys] pabrėžia institucijas kaip svarbiausius veiksnius, darančius įtaką asmenų elgesiui, siekia išanalizuoti institucijų tikslus ir interesus, galios priemones <...>” (Genienė ir Šumskienė, 2016; p. 78). Deinstitutionalizacijos nereikėtų aklaui laikyti vien vaikų globos institucijų pakeitimu, kai vaikas pereina iš vienos globos institucijos į kitą. Įgyvendinant deinstitutionalizaciją, užkertamas kelias vaikų įkurdinimui globos institucijose, sukuriama naujos galimybės vaikams ir šeimoms gauti paramą bendruomenėje (Terziev, 2017). Tokiu būdu siekiama suformuoti sąlygas kuo didesniai vaikų skaičiui augti šeimoje ar šeimai artimoje aplinkoje (Stražinskaitė, 2017).

Deinstitutionalizacija gali būti vykdoma įvairiais būdais: dirbant su pažeidžiamomis šeimomis socialiniams darbuotojams; įgyvendinant socialinę politiką, skatinančią biologinius tėvus rūpintis savo vaikais; teikiant alternatyvias paslaugas, siekiant sudaryti galimybes vaikams palikti globos įstaigas arba užkirsti kelią jų apgyvendinimui globos įstaigose; skatinant vaikų (ypač iki 3 metų) įvaikinimą; įtraukiant bendruomenę į paramos teikimą vaikams, išeinantiems iš globos institucijų, siekiant didinti jų socialinę įtrauktį (Terziev ir Arabska, 2016).

Vienas iš deinstitutionalizacijos komponentų yra investicijų į šeimą ir vaikus didinimas. M. Herczog (2017) nuomone, investicijos į vaikus ir šeimą gali prevenciškai veikti kaip būdas

padėti šeimai, kad ji neprarastų vaiko globos. Investicijos reikalauja didėjančio finansavimo plėtoti alternatyvios globos formas, kurios nors iš pradžių reiškia ir brangesnes išlaidas negu paprastas vaiko patalpinimas į globos institucijas, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje atsiperkančias socialine nauda vaikui, bendruomenei ir visai visuomenei. Pripažįstama, kad institucinės globos išlaidos skiriasi nuo kitų globos formų išlaidų. V. K. Terziev (2017) teigia, kad bendruomeninė globa yra brangesnė nei globa šeimoje ar institucinė globa, tačiau, kadangi pradinės išlaidos yra skiriamos tik vieną kartą, jos gali būti mažesnės už didelių institucijų išlaidas, kurios reikalauja ilgalaikio nuolatinio finansavimo.

Bendruomeninių paslaugų kontekste naudojamas „bendruomeninės globos“ terminas. Bendruomenine globa, kaip pastebi D. Stražinskaitė ir G. Kvieskienė (2015), nereiškia, kad ji gali būti laikoma šeimai artima aplinka, o labiau traktuojama kaip bendruomenės paslaugų tinklas, skirtas globai šeimose. Perėjimą nuo institucinės globos prie bendruomenėje teikiamos globos reikėtų pradėti bent jau nuo vaikų globos namų pritaikymo mažesnėms vaikų grupėms, kad geriau būtų tenkinami jų poreikiai, o po to pamažu pereiti prie profesionalių globėjų ir bendruomeninės globos sistemos (Herczog, 2017).

Deinstitucionalizacijos procesas turi būti periodiškai peržiūrimas ir nepriklausomai vertinamas, siekiant atsakyti į klausimus, kiek tikslai buvo pasiekti, kaip toliau tęsis procesas (Bajpai, 2017). Perėjimas nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos yra laipsniškas procesas, kuris reikalauja pastangų, laiko ir išteklių. Šio proceso įgyvendinimui svarbus politinis pagrindas, t.y. valdžios institucijų įsitraukimas, pačių globų institucijų aktyvus dalyvavimas, neužmirštant, kad įgyvendinamo proceso svarbiausi veikėjai yra vaikai (Gvaldaitė, Šimkonytė, 2016). Deinstitucionalizacijos procesas gali užtrukti, tačiau jis turi būti tęsiamas, siekiant eliminuoti vaikų globos sistemos institucionalizaciją ir grąžinti vaikams teisę į gyvenimą šeimoje (Bajpai, 2017).

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko globos sistemos deinstitucionalizacija reiškia nuoseklų perėjimą nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos. Deinstitucionalizacija siejama su tradicinės institucinės globos keitimu, pereinant prie individualizuotų, socialinių paslaugų vaikams teikimo, vaikų perkėlimo į globėjų šeimas, bendruomeninės globos plėtojimo, siekiant, kad vaikai būtų „ištraukti“ iš institucinės (stacionarios) globos. Deinstitucionalizacijai yra būdingas institucinės struktūros naikinimas, išardymas, nesteigiant naujų to paties veiklos pobūdžio institucijų, kas reiškia institucionalizacijos vaiko globos sistemoje mažinimą (ilgainiui eliminavimą).

Tyrimo metodai ir medžiaga

Siekiant įvertinti, kokį poveikį Lietuvoje įgyvendinama institucinės vaiko globos sistemos pertvarka daro vaiko gerovei, buvo atliktas ekspertinis tyrimas, kuriame dalyvavo 10 informantų.

Atliekant tyrimą, vadovautasi sistemų teorija. Tai reiškia, kad į vaiko globos deinstitucionalizaciją žvelgiama kaip į sisteminių ir kompleksinių reiškinių – visi deinstitucionalizacijos sistemos elementai ir veiksniai buvo analizuojami kaip tarpusavyje susijusi visuma.

Tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu, leidžiantis gauti pirminius duomenis iš ekspertų, turinčių žinių ir patirties vertinant institucinės vaiko globos pertvarkos poveikį vaiko gerovei Lietuvoje. Interviu buvo orientuoti į pagrindines temas: deinstitucionalizacijos procesą, iššūkius įgyvendinant reformą, paslaugų prieinamumą, bendruomenės vaidmenį ir galimas perspektyvas. Vidutinė interviu trukmė – 45–60 minučių.

Ekspertų atranka buvo tikslinga – jie turėjo atitikti šiuos kriterijus: ne mažesnė kaip 3 metų (tiesioginė arba netiesioginė) darbo patirtis institucinėje vaiko globos sistemoje Lietuvoje; aukštasis universitetinis išsilavinimas; profesinė kompetencija, grindžiama praktine patirtimi vaikų globos srityje.

Tyrimo duomenų analizė atlikta taikant kokybinę turinio analizę. Šis metodas leido išryškinti ekspertų išsakytas nuomones, patirtis ir įžvalgas apie institucinės vaiko globos sistemos pertvarką Lietuvoje. Ekspertų pasisakymai buvo analizuojami identifikuojant pagrindines temas, tokias kaip deinstitutionalizacijos būtinybė, šeimos globos formų plėtra, reformos iššūkiai bei siūlomi sprendimai. Duomenys interpretuoti remiantis kontekstine analize, išskiriant pasikartojančias tendencijas ir esminius aspektus, aktualius vaiko gerovei.

Tyrimas atliktas laikantis etinių principų: informantai buvo informuoti apie tyrimo tikslą, užtikrintas jų anonimiškumas ir konfidencialumas, gauti žodiniai sutikimai dalyvauti tyrime, o surinkti duomenys naudoti tik moksliniais tikslais.

Tyrimo rezultatai ir aptarimas

Ekspertai pripažino, kad globa šeimoje, įvaikinimas yra prioritetinės vaiko globos formos. Jos „*atitinka geriausiai vaiko interesus, užtikrina vaiko gerovę*“ (Eksp01). Lietuvoje yra **stokojama šeimų, kurios būtų suinteresuotos ir norėtų globoti ar įsivaikinti vaikus**. Dėl šios priežasties sudėtinga kuo platesniu mastu įgyvendinti prioritetines vaiko globos formas. Kaip pažymėjo vienas iš tiriamųjų: „*dabar situacija tokia, kad norinčiųjų globoti vaikus trūksta. Dėl to šalies savivaldybės priverstos rinktis tarpinį variantą – vaikus apgyvendina butuose ar mažesniuose bendruomeniniuose namuose ne daugiau kaip po aštuonis*“ (Eksp01).

Neabejojama tuo, kad reikia plėsti šeimų, norinčių įsivaikinti ar globoti vaikus, gretas. Tai svarbu kalbant tiek apie nuolatinę, tiek apie laikinąją globą. Šeimų, norinčių įsivaikinti ar globoti vaikus, trūkumą kaip didžiausią sunkumą akcentavo ir daugiau ekspertų: „*didžiausias sunkumas – šeimų, norinčių įsivaikinti ar globoti vaikus, trūkumas, ypač, jei kalba eina apie taip vadinamą laikinąją globą, kuria siekiama grąžinti vaiką į biologinę šeimą*“ (Eksp05).

Deinstitutionalizacijos poreikis aiškinamas **neigiamu institucinės globos poveikiu vaiko gerovei**. Vaikų globos namai nepadedą sukurti pageidautinų, vaiko gerovę atitinkančių sąlygų, nes „*...tradiciniai vaikų globos namai <...> yra dehumanizuotos vietos, kur prarandamas žmogiškumas*“ (Eksp01). Vadinas, institucinės vaiko globos naikinimas yra logiškas procesas, siekiant plėtoti tokias vaiko globos formas, kurios labiau tinka vaiko gerovei tenkinti.

Deja, **deinstitutionalizacijos proceso įgyvendinimas nėra toks paprastas procesas**, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Nors „*pati idėja yra graži*“ (Eksp03), tačiau susiduriama su tokiu negatyviu reiškiniu, kaip globos institucijų pasipriešinimas pertvarkai. Šį reiškinį galima vadinti inertišku. Jo šaknys glūdi tame, kad kai kurie globos institucijų darbuotojai elementariai nesuvokia deinstitutionalizacijos esmės. Jų priešinimasis reformai grindžiamas baime ir nežinomybe, nenoru prarasti savo darbo vietų. Bent jau iš dalies globos institucijų pasipriešinimą vykdomai institucinės vaiko globos sistemos pertvarkai galima paaiškinti komunikacijos stoka tarp reformos planuotojų ir globos institucijų darbuotojų (kaip dalinių vykdytojų). Pastariesiems nepakankamai išaiškinama deinstitutionalizacijos prasmė ir esmė.

Įvertindami institucinės vaiko globos sistemos pertvarką ir jos rezultatus Lietuvoje, tyrimo dalyviai išskyrė **teigiamus reformos aspektus**. Kai kurie ekspertai nurodė **institucinės vaiko globos pertvarkos pažangumą ir progresyvumą**. Svarbus reformos teigiamas bruožas yra tai, kad pertvarka nėra deklaratyvi, o realiai įgyvendinama (neimituojamas įgyvendinimas). Labiausiai ekspertai išskyrė socialinių globėjų instituto įkūrimą ir plėtojimą. Atsižvelgiant į teigiamų nuomonių skaičių ir turinį, tai yra pats reikšmingiausias, pozityviausiai vertinamas institucinės vaiko globos pertvarkos rezultatas. Tyrimo dalyviai ne tik pabrėžė socialinių globėjų naudą (kaip alternatyvą kitoms globos formoms), bet ir paaiškino socialinių globėjų veiklos esmę: „*Jie [socialiniai globėjai] reikalingi, kai vaikas paimamas iš biologinės šeimos, matant, kad jo sveikatai, savijautai ir pan. gali grėsti rimta grėsmė. Tokiu atveju vaikas laikinai nebūtų siunčiamas į globos instituciją, bet patektų į socialinių globėjų šeimą iki to laiko, kol bus nusprendžiama, ką daryti toliau. Tokiu atveju pasitelkiama atvejo vadyba*“ (Eksp02).

Egzistuoja **skirtumas tarp asmenų, norinčių globoti vaiką, ir socialinių globėjų**: „Skirtumas nuo asmenų, norinčių globoti vaiką, tik tame, kad socialiniai globėjai turės teikti tam tikras paslaugas – ne tik apgyvendinti savo šeimoje ne mažiau kaip tris vaikus, bet ir sudaryti sąlygas jų fizinei, protinei, dorovinei bei socialinei raidai“ (Eksp02).

Teigiamai įvertinta tai, kaip vykdoma **būsimų globėjų ir tėvių atranka bei mokymai**. Pozityviai įvertinta bendruomeninės globos plėtra. Tyrimo dalyvis nurodė konkretų pavyzdį: „Kauno miesto savivaldybė yra uždariusi visus jai pavaldžius vaikų globos namus. Visi vaikų globos namų gyventojai persikėlė gyventi į butus. Jauki aplinka butuose yra artima įprastiems namams. Visuose butuose ištisą parą dirba socialiniai darbuotojai ir socialinių darbuotojų padėjėjai. Jie rūpinasi vaikais“ (Eksp03).

Socialinių globėjų instituto įkūrimas ir plėtojimas, atvejo vadybos taikymas, bendruomeninės globos plėtra, būsimų globėjų ir tėvių atranka bei mokymai yra tie aspektai, kurie parodo realų deinstitucionalizacijos proceso vykdymą Lietuvoje, pasireiškia gerais rezultatais ir nuteikia optimistiškai, kad reformos įgyvendinimo pabaigoje nė vienas nepilnametis globotinis negyvens vaikų globos įstaigose.

Buvo išsakytos pastabos, kad **institucinės vaiko globos pertvarka yra lėtai įgyvendinama, ji yra neišbaigta, neparemta geru pasiruošimu ir apskritai yra per vėlai vykdoma**. Suabejota, ar reforma netaps tik šeimos modelio imitacija: „Be to, kas dėl bendruomeninės globos... Ar tai tikrai bus šeimos modelis? Gal tik imitacija? Šeimoje turi būti motina ir tėvas, o čia bus besikeičiantys socialiniai darbuotojai. Kiek jie suteiks vaikams meilės ir šilumos, kiek atstos šeimai?“ (Eksp03).

Bene labiausiai akcentuojama problema, kuri jau buvo dalinai aptarta anksčiau – **stokojama šeimų, priimančių vaikus neinstitucinei globai**. Tyrimo dalyviai bandė rasti šią situaciją pateisinančių argumentų: „Globa, reikia pripažinti, yra sunkus darbas, žmonės elementariai pavargsta, nes dirba be atostogų dieną ir naktį. Švedijoje šeimynų įkūrėjai gauna atlyginimą, jiems skaičiuojasi darbo stažas“ (Eksp01).

Nepakankamai **išplėtotas paslaugų tėviams ir globėjams tinklas** yra dar viena priežastis, dėl kurios stokojama šeimų, priimančių vaikus neinstitucinei globai arba įsivaikinančių vaikus. Bendruomenės įsitraukimo stoka taip pat neleidžia pasiekti geresnių reformos rezultatų. Buvo išsakyta itin kritiška pastaba: „Pasakysiu tiesiai šviesiai – steigiant bendruomenės vaikų namus, vis dar susiduriama su didžiuliu vietos gyventojų pasipriešinimu. Žmonės baiminasi naujos kaimynystės, visais įmanomais būdais protestuoja prieš tėvų globos netekusių vaikų apgyvendinimą šalia... Perkant butus tokioms šeimynoms, žmonės nenori jų parduoti. Argumentuojama ciniškai: „Mes mylime vaikus, bet nenorime, kad probleminiai vaikai gyventų šalia“. Štai toks požiūris...“ (Eksp04).

Nestebina dar viena iš įvardintų problemų – **nepakankamas finansavimas (per didelio finansavimo poreikis)**, nes tai Lietuvos viešajame sektoriuje yra tipiška probleminė situacija. Ekspertas nurodė beveik „kuriozinę“ situaciją: „Pavyzdžiui, numatyta tobulinti vaiko gerovės sityje dirbančių specialistų įgūdžius. Iš praktikos žinau, kad tobulinimuisi sunkiai randamas finansavimas. Neretas atvejis, kai darbuotojai patys tobulinasi už savo lėšas. Štai tokia „finansavimo“ situacija...“ (Eksp05).

Visas aptartas problemas į visumą apjungia kompleksinė problema – tai **sisteminio požiūrio į reformą, politinės valios, įgyvendinant ilgalaikius pokyčius, stoka**. Žinoma, kad vaiko globos sistema būtų pertvarkyta, reikia sisteminių sprendimų. Visas problemas reikia spręsti kompleksiškai ir iš esmės, vengti fragmentiškų žingsnių.

Tyrimo metu buvo įvertintos **institucinės vaiko globos sistemos pertvarkos perspektyvos** Lietuvoje. Vykdoma pertvarka yra (ir bus) ilgalaikis procesas. Anot vieno iš tyrimo dalyvių, „visgi tai yra ilgalaikis procesas. Per vieną dieną drastiškų pokyčių neįvyksta“ (Eksp01). Buvo akcentuojamas **tinkamos (kompleksinės) pagalbos ir paslaugų šeimoms, globėjams ir tėviams poreikis**: „Reikia, kad šeimoms (ypač globėjams) būtų realiai teikiama nuolatinė ir

sisteminė pagalba ne tik paruošiant globaliai šeimai, bet ir teikiant nuolatinę paramą vaikams, apsigyvenusiems tokiose šeimose. Taigi reikalinga kompleksinė pagalba“ (Eksp01).

Tinkamų naujų patalpų, kuriant bendruomeninius vaikų globos namus, **poreikis**: „Prioritetas turėtų būti teikiamas naujų patalpų parinkimui“; Eksp04), taip pat išankstinių darbų poreikis („Kad institucinės vaikų globos sistemos pertvarka vyktų sklandžiai, reikia atlikti daug išankstinių darbų...“; Eksp01).

Buvo paminėti iššūkiai pertvarkos praktiniam įgyvendinimui: „Deinstitucionalizacijos plane numatytas prioritetas vaiko globaliai šeimoje ir įvaikinimui. Tai, žinoma, geras dalykas, bet kaip tai pasiekti? Juk teorija ženkliai skiriasi nuo praktikos.“ (Eksp01).

Aiškiaus finansavimo plano poreikis aktualus pertvarkos perspektyvų kontekste: „Visas finansavimas turi būti suderintas ir aiškus“; Eksp05. Tyrimo dalyviai dar akcentavo pertvarkos darbų tęstinumo išlaikymo būtinybę.

Tyrimo pabaigoje ekspertai siūlė **institucinės vaiko globos sistemos pertvarkos Lietuvoje tobulinimo sprendimus**. Reikėtų paminėti, kad tobulinimo sprendimų buvo pasiūlyta daug ir įvairių. Buvo neabejojama dėl specialistų kompetencijos gerinimo būtinybės. Šio sprendimo reikalingumas buvo grindžiamas šia nuostata: „Didelis iššūkis tenka socialiniams darbuotojams <...>. Išsiplės jų veiklos laukas, padidės naujų kompetencijų poreikis, kažkiek keisis specializacija...“ (Eksp04).

Kaip svarbus sprendimas, buvo nurodytas **įvaikinimo rezultatų gerinimas mūsų šalyje**. Šis sprendimas buvo pakomentuotas taip: „Manau, siekiant geresnių įvaikinimo rezultatų mūsų šalyje, galėtų būti leidimo suteikimas potencialiems globėjams vaiką globoti kuo anksčiau, po to – įvaikinti. Šiuo atveju reikėtų eliminuoti biurokratinės kliūtis ir leisti vaiko teisių apsaugos skyriams, jeigu jie mato tokią galimybę, vaiką įkeldinti į galimų tėvų šeimą, kad paskui iš globos šeimoje būtų lengviau, greičiau ir paprasčiau pereinama į įvaikinimo procesą“ (Eksp05).

Glaudus viešojo sektoriaus, bendruomenės ir nevyriausybinių sektoriaus (NVO) bendradarbiavimas buvo siūlomas kaip išeitis, gerinant institucinės vaiko globos sistemos pertvarkos rezultatus. Ypač buvo akcentuojamas **pilietinės visuomenės (bendruomenės) įsitraukimo** veiksnys: „Man sunku įsisąmoninti, kaip vien valstybinės ir savivaldybės institucijos be pilietinės visuomenės pagalbos, formalių bei neformalių bendruomenės darinių įsitraukimo galima daryti revoliucinius pokyčius tokia jautriame sektoriuje, kaip vaiko globos sistema“ (Eksp02).

Pakankamo finansavimo užtikrinimas yra dažnai tradiciškai siūlomas sprendimas atskirų viešojo sektoriaus sričių gerinimo kontekste. Ne išimtis yra institucinės vaiko globos sistemos pertvarkos įgyvendinimas. Dar buvo akcentuojamas **prevencinis darbas su šeimomis**, argumentuojant taip: „Veiksmingas prevencinis darbas, ankstyvoji intervencija, kai biologinėje šeimoje kyla problemos, yra patikimas būdas sustabdyti vaikų, patenkančių į globos namus, srautą“ (Eksp02).

Aktyvesnis darbas su visuomene (bendruomenės švietimas, viešinimas) yra turbūt viena iš aktualiausių gerinimo krypčių, siekiant pozityvesnių reformos rezultatų. Vienas iš tyrimo dalyvių išakę tokią savo nuomonę: „Bendruomenė turi būti aktyviai įtraukiama į šį [deinstitucionalizacijos] procesą, nes kaip tik šia reforma siekiama globojamos vaikus kuo efektyviau įlieti į bendruomenes, tačiau ir pačios bendruomenės turi būti tam pasiruošusios“ (Eksp04).

Dar buvo ekspertų teikti tokie pasiūlymai, kaip **alternatyvių paslaugų globotiniams vaikams iki 3 metų plėtojimas, šeimynų modelio tobulinimas, dirbančiųjų vaikų globos namuose neigiamų nuostatų šalinimas**. Tikėtina, kad įgyvendinus bent dalį ekspertų siūlomų tobulinimo sprendimų, būtų pasiekta didesnė pažanga deinstitucionalizacijos procese – šis procesas taptų Lietuvoje labiau koordinuotas, įtraukiantis, sistemiškas, dėl to efektyvesnis ir veiksmingesnis.

Išvados

1. Institucinė globa yra nepatraukliausia vaiko globos forma, kadangi teikia tik grupinės priežiūros paslaugas, stokoja individualizuoto požiūrio į kiekvieną vaiką, diferencijuotų paslaugų teikimo. Labiausiai vaiko gerovei tinka įsivaikinimas, taip pat globa šeimoje (šeimynoje), nes suteikia vaikui galimybę gyventi šeimos (ar artimomis šeimai) ir namų sąlygomis.
2. Vaiko gyvenimo globos institucijoje problemas (psichologines, emocines, pažintines, komunikacines, sveikatos, socializacijos ir kt.) padeda spręsti deinstitutionalizacija – nuoseklus perėjimas nuo institucinės vaiko globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos. Šiam procesui būdingas institucinės struktūros naikinimas, išardymas nesteigiant naujų institucijų. Svarbiausi deinstitutionalizacijos komponentai yra kompleksiniai: investicijų į šeimas ir vaikus didinimas, paslaugų plėtra, atvejo vadyba, alternatyvių globos aplinkų kūrimas, nuolatinis darbas su bendruomene.
3. Nuo 2012 metų Lietuvoje įgyvendinamos vaiko globos deinstitutionalizacijos strateginės gairės, orientuotos į visišką institucinės vaiko globos atsisakymą. Lietuvos vaiko globos sistemai būdinga decentralizacija – daugelis valstybinių vaikų globos namų buvo panaikinta, perduodant jas savivaldybių žinion. Intensyvėjantį deinstitutionalizacijos procesą įrodo sparčiai didėjanti šeimoje globojamų vaikų dalis. Globa šeimoje yra dominuojanti vaiko globos forma Lietuvoje, tačiau joje labai ryškus giminaičių šeimų vaidmuo. Ne giminaičių šeimos daug rečiau, negu giminaičių šeimos, globoja vaikus. Įsivaikinimas ir globa šeimynoje yra mažiau paplitusios vaikų globos formos.
4. Vaiko globos sistemos deinstitutionalizacija Lietuvoje įgyvendinama per lėtai, nes susiduriama su daug problemų (instituciniu pasipriešinimu, per mažu skaičiumi šeimų, priimančių vaikus neinstitucinei globai arba įsivaikinimui ir kt. Silpnosios vietos yra nepakankamai išplėtotas alternatyvių globos aplinkų tinklas, nepakankamai išvystytas paslaugų tėvams ir globėjams tinklas, finansavimo stoka vaiko globos sistemos pertvarkai įgyvendinti, į pertvarkos procesus per mažai įtraukta bendruomenė.

Literatūra

1. Alifanovienė, D., Vaitkevičienė, A. ir Kauneckienė, D. (2015). Laikinosios vaikų globos situacijos dalyvių bendravimo ypatumų analizė. *Specialusis ugdymas*, 1(32), 229-244. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/54910>.
2. Bajpai, A. (2017). A Child's Right to a Family: Deinstitutionalization – In the Best Interest of the Child. *Journal of the National Human Rights Commission*, 16, 199-216. Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nhrc.nic.in/sites/default/files/nhrc_journal_2017.pdf.
3. Burvytė, S. ir Kocai, E. (2017). Socialinių darbuotojų požiūris į vaikų globos namuose augančių vaikų ryšius su biologiniais tėvais. *Socialinis ugdymas*, 1(45), 62-79. <http://dx.doi.org/10.15823/su.2017.5>.
4. Dunajevs, E. (2012). Asmeninių socialinių paslaugų deinstitutionalizacija pokomunistinėje Lietuvoje. *STEPP*, 6, 45-63. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2012.0.1859>.
5. Genienė, R. ir Šumskienė, E. (2016). Stacionarios globos pertvarka Lietuvoje institucionalizmo teorijos požiūriu. *STEPP*, 12, 74-89. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2016.12.9818>.
6. Gončiarova, N. ir Tamutienė, I. (2016). Įvaikinimo trukdžiai Lietuvos Respublikoje. Ekspertų požiūris. *Viešoji politika ir administravimas*, 2(15), 251-263. DOI:10.13165/VPA-16-15-2-05.

7. Gvaldaitė, L. ir Šimkonytė, S. (2016). Vaikų globos namų deinstitutionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį?. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika ir Praktika*, 12, 55-73. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2016.12.9817>
8. Gudžinskienė, V. ir Navaitis, G. (2016). Įvaikinimas: deinstitutionalizacija - palankių sąlygų vaikui augti šeimoje prielaidų sudarymas. *Socialinis darbas*, 14(2), 134-147. doi:10.13165/Sd-16-14-2-01.
9. Herczog, M. (2017). Investing in children: The best way to prevent separation from parents and families. *Child Abuse & Neglect*, 70, 402-405. DOI:10.1016/j.chiabu.2017.05.012.
10. Ivanauskienė, F. ir Kliknaitė, J. (2008). Savanoriška vaikų globa: edukacinės vertės aspektas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4(20), 151-157. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/18836>.
11. Kaufmann, F., Kuijsten, A., Schulze, H-J. & Strohmeier, K., P. (2006). *Family Life and Family Policies in Europe. Problems and Issues in Comparative Perspective*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198233282.001.0001>.
12. Mulheir, G. (2012). Deinstitutionalisation – A Human Rights Priority for Children with Disabilities. *The Equal Rights Review*, 9, 117-137.
13. Newton, G. W. (2017). Thoughts on public policy to increase family-based care and decrease institutional care. *Child Abuse & Neglect*, 70, 399-401. DOI: 10.1016/j.chiabu.2017.05.011.
14. Pabedinskienė, R. (2004). Vaiko globos teoriniai metmenys. *Pedagogika*, 73, 128-134.
15. Petrowski, N., Cappa, C. & Gross, P. (2017). Estimating the number of children in formal alternative care: Challenges and results. *Child Abuse & Neglect*, 70, 388-398. DOI: 10.1016/j.chiabu.2016.11.026.
16. Poviliūnas, A. (2014). *Investicijos į vaikus: padėkime išsivaduoti iš nepalankios socialinės padėties. Nacionalinių strategijų tyrimas*. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=11648&langId=lt>>.
17. Pūras, D. (2012). *Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas*. Prieiga per internetą: <https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/LT_D.Puras_Children%20under%203.pdf>.
18. Raudeliūnaitė, R. ir Urbikaitė, J. (2011). Vaikų globos šeimose ypatumai. *Socialinis darbas. Mokslo darbai*, 10(1), 27 – 35
19. Sherr, L., Macedo, A., Cluver, L. D., Meinck, F., Skeen, S., Hensels, I. S., ... Tomlinson, M. (2017). Parenting, the other oldest profession in the world – a cross-sectional study of parenting and child outcomes in South Africa and Malawi. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 5(1), 145–165. <https://doi.org/10.1080/21642850.2016.1276459>.
20. Stražinskaitė, D. (2017). *Expression of the educational function of non-kinship foster care for children* (summary of the doctoral dissertation). Prieiga per internetą: <https://leu.lt/download/50747/strazinskaite_santrauka_g.pdf>.
21. Stražinskaitė, D. ir Ilgūnė-Martinėlienė, R. (2014). Lietuvos šeimynų bendradarbiavimo sritys ir galimybės. *Socialinis ugdymas*, 3(39), 60-73. <http://dx.doi.org/10.15823/su.2014.19>.
22. Stražinskaitė, D., ir Kvieskienė, G. (2015). Lietuvos ir Vengrijos vaikų globos sistemų palyginimas. *Socialinis ugdymas*, 1(40), 39-53. <http://dx.doi.org/10.15823/su.2015.33>.
23. Terziev, V. K. (2017). The system of social services in Bulgaria and the process of deinstitutionalisation of children. *Международный научный журнал «Инновационная наука»*, 3, 260-267. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/331063812_THE_SYSTEM_OF_SOCIAL_SERVICES_IN_BULGARIA_AND_THE_PROCESS_OF_DEINSTITUTIONALISATION_OF_CHILDREN#fullTextFileContent.

24. Terziev, V. K. & Arabska, E. (2016). Process of deinstitutionalization of children at risk in Bulgaria. *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 233, 287-291.
25. Vitkauskas, K. (2010). Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimas Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 31, 133-146. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/26177>
26. Zbarauskaitė, A. (2010). *Prieraišumas: iššūkiai ir galimybės globojant vaiką ar paauglį*. Vilnius.

Summary

When objective circumstances arise, there are cases where children are separated from their biological parents. In such situations, the child is assigned either temporary or permanent guardianship. For over a decade, the reform of the institutional child care system has been taking place in Lithuania, accompanied by challenges such as resistance to reform, lack of understanding of the essence of deinstitutionalisation, fear and uncertainty, unwillingness to lose jobs, and a lack of communication between reform planners and child care institution employees.

The aim of the article is to reveal the progress and prospects of the child care deinstitutionalisation process.

A qualitative study was conducted using semi-structured interviews. Qualitative content analysis was applied for data interpretation. The study involved 10 informants.

The results revealed that deinstitutionalisation in Lithuania is perceived as a necessary and progressive process to ensure the child's well-being. Experts acknowledged that family-based care and adoption are priority forms of care; however, the shortage of families willing to foster or adopt children limits their implementation. The development of the social foster care system, application of case management, expansion of community-based care, and training of foster and adoptive parents were evaluated positively. Among the main barriers, a lack of communication, insufficient funding, community resistance, and a lack of systemic approach were highlighted. Experts suggested improving specialist competencies, strengthening cooperation between institutions and society, and expanding preventive services for families.

Conclusions. Institutional care is the least favourable form of child care in terms of child well-being. Therefore, Lithuania seeks to replace it with family-based or community-based care and adoption. Although the deinstitutionalisation process has been ongoing for more than a decade and the number of children raised in families is increasing, progress remains slow due to limited funding, a weak service network, and insufficient community involvement. Effective reform implementation requires strengthening case management, expanding services, and investing in families.

Keywords: deinstitutionalisation, child, child well-being, child care.

Elona Berniūnienė

Utenos kolegija, Lietuva

elonaber@gmail.com